

Levicový příspěvek k úvahám o trvalé udržitelnosti vývoje

Pavel Sirůček

Zeman, J.: *Ekonomické základy (trvale) udržitelného vývoje*. Praha: 2017. 395 s. ISBN nemá. Dostupné Z
https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/Knihy/Zeman%2C%20Jan/ekonomicke_zaklad_y_trvale_udrzelneho_vyvoje.pdf.

Autor představované studie – levicový, „zeleně“¹ orientovaný, ekonom (a básník) Ing. Jan Zeman, CSc. – je velmi dobře známý čtenářům *Haló novin* i svým působením v bývalém Klubu ekonomů, dnes v Klubu společenských věd a v neposlední řadě dlouholetou intenzivní prací v odborném zázemí KSČM, např. v rámci Centra strategických a teoretických studií. Z jeho odborných textů lze namátkou připomenout výzkumné zprávy (např. v EÚ ČSAV z 90. let) či stať *Rozpory mechanismu prosazování strategie trvale udržitelného rozvoje (Politická ekonomie, 1994, č. 5)* a v neposlední řadě knihu *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2002. 171 s. ISBN 80-244-0420-6).²

Ostatně právě k jádru zmíněné publikace, které stále považuje za správné, se J. Zeman explicitně hlásí i ve své nové rozsáhlé práci *Ekonomické základy (trvale) udržitelného vývoje*. Nicméně oproti knize vydané roku 2002 (a sepsané již cca v polovině 90. let) se samozřejmě posouvá dále a to, jak sám v úvodu představovaného díla uvádí, v první řadě ve směru „*mnohem důraznějšího přihlášení se k systému ekonomických zákonů*“, které do značné míry podporují nebo naopak brzdí také prosazování udržitelného vývoje. Další impulsy pro zlepšování svých původních tezí i návrhů J. Zeman spojuje se stálým přetrváváním četných palčivých problémů ochrany životního prostředí (v čele s rychle postupující změnou světového klimatického systému), a to i přes nesporné úspěchy politiky ekologizace ve vyspělých zemích i v ČR.

I když J. Zeman obrovské ekologické problémy, „*hrozící v nepříliš vzdálené budoucnosti překročením globálního prahu nenapravitelných škod*“, rozhodně nepopírá a ani nikterak nelakuje na růžovo, jeho závěry a celkové vyznění i vyústění textu se obvykle nenesou v oblíbeném a módním duchu pesimistického fatalismu ekologického katastrofismu a brzké neodvratné zkázy, resp. záhuby (či „*zaslouženého*“ samozničení) „*hříšného*“ lidstva i celé planety Země. Konec konců, marxismus je v historické perspektivě, nikoli fatálně, leč přesto velmi (pro mnohé snad možná až nemístně) optimistický. A právě k marxistické tradici a metodologii se J. Zeman otevřeně hlásí. Také se tuto poctivě snaží rozvíjet a tvůrčím způsobem aplikovat na aktuální problémy a témata. Nicméně dodejme, že určitě nikoli se vším v textu vyřčeným či jen letmo naznačeným lze souhlasit. Ne všechno je dotažené či promyšlené až do konce. Autor sám hledá a někdy nenachází. Představovaná práce je tak v mnohém kontroverzní a silně diskutabilní. Což samotný autor nijak nezakrývá ani nepopírá, a ani se nepovažuje za

¹ Přesněji ovšem „*rudo-zeleně*“, neboť v případě kolegy Honzy Zemana nejde o žádného mainstreamového ekologizujícího ekonomu ani o plytce ekonomizujícího ekologa, papouškujícího – vědomě či nevědomě – liberální pokrokařská dogmata. Nehledě na to, že označení „*zelený*“ je dnes pro mnohé spíše pejorativním cejchem. A též připomeňme, že okázale tzv. zelené politické subjekty a instituce u nás s levicí mnoho společného často nemají.

² Podrobněji představenou recenzí in *Marathon*, 2003, roč. 7, č. 6, s. 26-32. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>. Z dalších prací J. Zemana zmiňme příspěvky na Fóru Klubu společenských věd – např. z poslední doby studii *Klady a zápory ochrany životního prostředí v Československu v letech 1945–89* (dostupnou z <http://forum.klubspolved.cz/ZemanJ170306-ch.htm>), resp. materiál *Klady a zápory rozvoje dopravy u nás* (dostupný z <http://forum.klubspolved.cz/ZemanJ160602-ch.htm>).

geniálního objevitele univerzálních návodů. Poctivě, v závěru úvodu, přiznává, že pro řešení mnoha problémů mechanismu prosazení udržitelného vývoje, stejně jako jiní ekologičtí experti, dostatečně účinné recepty nezná a nemá. Opakovaně připomíná, že konkretizace strategie udržitelného vývoje vyžaduje rozsáhlý interdisciplinární výzkum a řádově přesahuje možnosti jednoho člověka. A sympaticky dodává, „*že pokud tímto pomůžu překonat některé slepé uličky úsilí o prosazení udržitelného vývoje, mám za to, že kniha splnila svůj účel*“.

Lék na vyhocené ekologické problémy J. Zeman spojuje s přechodem lidstva na strategii (trvale) udržitelného vývoje a udržitelného žití. Osvětluje, proč namísto častého „*udržitelného rozvoje*“ preferuje nyní raději přesnější označení „*udržitelný vývoj*“. Kategorii „*rozvoj*“ v kontextu tržní ekonomiky totiž spojuje s hospodářským růstem, který z podstaty považuje za trvale neudržitelný – i když spojení „*trvale udržitelný ekonomický růst*“ nechybí v žádné české strategii udržitelnosti. Skutečně „*udržitelný vývoj*“ J. Zeman – pro mnohé kacířsky – spojuje se stagnací a poklesem celkové ekonomiky, nejen jejich dílčích částí. Zdůrazňuje, že skutečně „*udržitelný vývoj*“ vyžaduje pokles hospodářských aktivit rozvinutých států i pokles lidské populace, samozřejmě v příslušné struktuře a civilizovanými způsoby.³ Politiky a ekonomy dokola stále omílaný požadavek zajistit „*(trvale) udržitelný ekonomický růst*“ označuje za nereálný a principiálně neslučitelný s udržitelností. Slůvko „*trvale*“ považuje J. Zeman přitom fakticky už za nadbytečné, byť se i v české environmentální literatuře dosud běžně používá.

Zeman opakovaně připomíná, že i když i u nás existuje relativně přijatelně vymezená strategie udržitelného vývoje, ke které se prozíravější politikové i hlásí, tak i oni v praxi často svým konáním tuto popírají a znemožňují. Pod tlakem různých lobby a též pod tlakem pravidelných voleb, resp. voličů, kteří zpravidla preferují krátkodobé, konzumně orientované, zájmy před zájmy dlouhodobými. J. Zeman zdůrazňuje, že v neposlední řadě svou roli hraje skutečnost, že o reálném obsahu udržitelného vývoje mají voliči nezdědka hodně, hodně mlhavé představy.

Telegraficky naznačme strukturu představované studie. Práci otevírá stručný „*Úvod*“, s naznačením okolností vzniku textu i jeho stěžejních cílů a obsahu. Těžiště tvoří deset, dále vnitřně členěných, kapitol. Za každou kapitolou je uváděna literatura, ne vždy ovšem zcela jednotným způsobem a v řazení nikoli abecedním, nýbrž podle pořadí odkazů v textu. Materiál doplňuje přehledný „*Závěr*“ (rekapitulující hlavní závěry i „*přidanou hodnotu*“ celé práce), souhrnný seznam literatury, seznam tabulek a grafů a dvě přílohy. Tyto, v podobě metodiky měření efektivnosti jednotlivých druhů dopravy a návrhu zásad zákona o dopravě, přibližují Zemanův náčrt řešení problémů udržitelného vývoje ve sféře dopravy a energetiky.

První kapitola „*Základní pojmy environmentální ekonomie*“ výstižně mapuje základní kategorie a pojmy environmentální ekonomie a vztahy mezi nimi a upozorňuje na podstatu nejfrekventovanějších odlišných přístupů uplatňovaných jinými autory. Kapitola druhá „*Systém*

³ Oceňme, že se J. Zeman mezi hlavními překážkami prosazování trvale udržitelného vývoje nebojí uvádět růst počtu obyvatel ani rostoucí degeneraci lidstva. Nepodléhá malthusiánskému pesimismu (zčásti oprávněnému), ale ani liberálně-pokrokařským interpretacím marxismu v duchu technologického optimismu a naivního sluníčkářství všeobjímajícího člověčenství a globální (pseudo)humanity. Mezi řádky probleskuje, že si uvědomuje, že lidstvo se jako lidský druh zkrátka přemnožilo (a kvalitě populace raději ani nemluvě). Což je pro salonní, i marxistické, krasoduchy idea sice naprosto nepřijatelná, nicméně jde o holý fakt a těžko zpochybnitelnou nepřijemnou pravdu.

ekonomických zákonů“ analyzuje základní ekonomické zákony regulující ekonomiky lidských společností a rozebírá systém ekonomických zákonů především v kapitalismu a socialismu.⁴

Třetí kapitola „*Základní rozpory společenského mechanismu prosazení udržitelného vývoje*“ sumarizuje základní rozpory společenského mechanismu prosazení udržitelného vývoje.⁵ Zeman shledává, že většina dosavadních lidských společností (s výjimkou společností prvobytně pospolných, některých převážně naturálních společností otrokářského, feudálního a asijského výrobního způsobu) více či méně žily v rozporu s udržitelným vývojem a ničily předpoklady pro něj. Trend trvale neudržitelného vývoje zásadně akceleroval v důsledku využití parního stroje v průmyslu a na něm založeného rozvoje průmyslové civilizace a kapitalistické soukromovlastnické tržní ekonomiky. Čtvrtá kapitola „*Možný věcný tvar udržitelného vývoje*“ načrtává možný věcný tvar udržitelného vývoje ekonomiky a společnosti,⁶ a to včetně hluboké propasti, která jej odděluje od stávající praxe více méně všech států současného světa. Kapitola pátá „*Možný věcný tvar udržitelného způsobu života*“ nastiňuje možný věcný tvar udržitelného způsobu života občanů a vybrané, nejen ekonomické, problémy jeho realizace. Zeman zde argumentuje ve smyslu, že realita je zejména u nejbohatší a nejchudší miliardy obyvatel planety Země s tímto v příkrém rozporu a stávající společenské mechanismy znemožňují žít udržitelným způsobem života velké části obyvatelstva planety.

Kapitola šestá „*Ekonomický pilíř udržitelného rozvoje*“ popisuje možnou podobu ekonomického pilíře udržitelného vývoje, jeho základní problémy i možné nástroje podoby administrativní, ekonomické, informační a institucionální nástroje ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje.⁷ Zeman ukazuje rozpornost základních ekonomických makroagregátů a klade důraz na „*tzv. zákonitost ekonomického růstu*“, měřeného ještě k tomu velmi špatným indikátorem hrubý domácí produkt, a na koupěschopnou poptávku jako základní kritérium efektivnosti a míru zespolečnění ekonomiky. Sedmá kapitola „*Sociální pilíř udržitelného*

⁴ S odkazy na klasiky typu K. H. Marxe a s využitím řady různorodých textů, z nichž zaslouženou pozornost přitahují zejména práce Z. Háby (*Socialismus – systém ekonomických zákonů*. Bratislava: Alfa 1987. ISBN nemá) a V. V. Novožilova (*Měření nákladů a výsledků*. Praha: Svoboda 1972. ISBN nemá). Kapitola přináší i vlastní schéma ilustrující ekonomické zákony v dialektice společensko-ekonomických formací. Za obecné ekonomické zákony J. Zeman přitom považuje zákon ekonomie času, zákon růstu společenské produktivity práce, zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil a zákon růstu pravých lidských potřeb.

⁵ J. Zeman za nejhlubší a nejpodstatnější příčiny společenského mechanismu znemožňující prosazení udržitelného vývoje shledává následující: 1) války a další hrubé nedostatky společenského mechanismu, 2) ekonomický růst, 3) růst počtu obyvatel, 4) růst příjmové diferenciacie od úrovně uspokojení základních hmotných potřeb všech občanů, 5) tržní mechanismus, 6) rozporný vztah ekonomiky a externalit, 7) hodnotový systém euroamerické civilizace, 8) rostoucí degeneraci lidského rodu.

⁶ Z definice udržitelného vývoje má vyplývat, že strategie jeho dosažení musí zabezpečit především: 1) racionální, tj. ve smyslu trvalé udržitelnosti šetrné využívání přírodních zdrojů (což je problém základní a pro udržitelný vývoj klíčový, který zahrnuje též: a) odstranění ekologicky závadných technologií a výrobků včetně plýtvání ve sféře výroby a oběhu, b) zamezení plýtvání ve sféře hmotné spotřeby společenské i soukromé, c) zabezpečení zachování druhové i ekosystémové diverzity přírody) a 2) stabilizaci počtu obyvatel na přijatelné úrovni.

⁷ Ekonomický pilíř udržitelného vývoje má zahrnovat dvě základní části: věcný tvar ekonomiky a mechanismus jeho zabezpečení. Pravděpodobný věcný tvar ekonomického pilíře udržitelného vývoje popisuje kapitola čtvrtá (ohledně vlastní ekonomiky) a zčásti kapitola pátá (životní úroveň, kterou by měla udržitelná ekonomika zabezpečovat). Podle autora veřejný sektor řízený, přímo nebo nepřímo, státem a územními samosprávami musí vést ekonomiku výše uvedeným směrem. Roli státu, resp. veřejného sektoru považuje přitom za nenahraditelnou.

rozvoje“ se věnuje nástinu možné podoby sociálního pilíře udržitelného vývoje, včetně pozitivních, ale i negativních zkušeností z budování reálného socialismu, především v ČSSR.⁸

Osmá kapitola „Zabezpečení života všem občanům v míru“ se podrobněji zabývá problémy války a míru, resp. zabezpečením mírové budoucnosti. Devátá kapitola „Některé další problémy udržitelného vývoje“ nejprve naznačuje některé obecné problémy reálného socialismu a udržitelného vývoje. Ve druhé části je orientována na úvahy ohledně specifických problémů pokusu o socialistickou výstavbu se zaměřením na základní chyby, kterých se socializující státy měly dopustit. J. Zeman naznačuje další problémy možného prosazování udržitelného vývoje, analyzuje pozitivní a negativní zkušenosti minulého vývoje i významné chyby, ke kterým došlo při pokusu o socialistickou společnost v Evropě, např. v oblasti národnostní politiky. Poslední desátá kapitola, nazvaná „Závěrečná kapitoly“, je zaměřena na některé další problémy mechanismů prosazování udržitelného vývoje v praxi. Na konci se zamýšlí nad obecnějšími otázkami, zčásti opět v konfrontaci s odkazem a poučeními z historie.

Celou práci prostupuje Zemanovo neochvějné přesvědčení, že k prosazení strategie opravdu udržitelného vývoje se nelze dostat bez podstatných společenských proměn. Které by měly nutně zahrnovat zásadní omezení plýtvání ve hmotné spotřebě ve vyspělých státech, dále silnou sociální a daňovou politiku i ukončení praxe odírání rozvojových států státy vyspělými. Tudíž pouhé ekologicky šetrné technologie, ekologická daňová reforma, více osvěty a informací o životním prostředí a udržitelném rozvoji a větší demokracie, jak si představují obvyklé studie o trvalé udržitelnosti, podle J. Zemana opravdu nestačí. A „současný vrchol“ lidské společnosti – sociálně a ekologicky regulované tržní hospodářství – zjevně nestačí ani na odvrácení globální ekologické katastrofy. Fundamentální otázkou zůstává, jak se k takovýmto změnám dostat, neboť „stávající manipulativní demokracie je zjevně nedostatečná a totalitní i autokratické postupy se neosvědčily“. K čemuž samotný autor dodává, že sám řešení nezná. Nicméně opakovaně podtrhuje, že se bude muset zcela zásadně změnit světová ekonomika, zásadně se budou muset změnit i celé společnosti, společenské vztahy mezi lidmi i životní způsob. Což otevírá prostor pro úvahy o tržně-kapitalistických mantinelech, resp. nemožnosti realizace společnosti trvalé udržitelnosti za kapitalismu i pro úvahy o „novém“ člověku či racionalitě etc.

V samotném závěru své knihy J. Zeman shrnuje oblasti, ve kterých budou zejména muset – pro realizaci strategie trvale udržitelného vývoje – nastat zásadní změny. Jedná se o:

- a) zavedení závazného stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí jejich původcům ve prospěch poškozených, zčásti i ve prospěch státu jako reprezentanta společnosti,
- b) zavedení racionálního ocenění přírodních zdrojů a plateb za jejich svévolné poškozování a ničení ve výši odhadovaných ekonomických škod a plateb za jejich využívání v souladu s teorií diferenční renty,

⁸ Na základě kritického hodnocení zkušeností budování reálného socialismu by, podle J. Zemana, sociální pilíř udržitelného vývoje měl zahrnovat zejména: bezplatné školství všech stupňů pro všechny občany, bezplatnou zdravotní péči pro všechny občany, nulovou nezaměstnanost (přičemž za základní cestu zabezpečení práva na práci pro všechny považuje zkracování pracovní doby), garanci mzdy za vykonanou práci, která by pracovníka uživila, odstranění bezdomovectví a reálné zajištění práva na bydlení, potírání chudoby a efektivnost, kvalitní kulturu, podporu masovému sportu, zvýšení ochrany zranitelných skupin obyvatelstva, relativně vyrovnaný regionální rozvoj a redukcii kriminality na co nejnižší úroveň.

c) nepřipouštění válek,

d) orientaci ekonomického rozvoje od ekonomického růstu ve vyspělých kapitalistických státech na ekonomický pokles ve struktuře odpovídající potřebám udržitelného života, a to nejen odstraňováním plýtvání ve výrobě, ale i v zásadním omezení plýtvání v hmotné spotřebě státu a obyvatelstva – konzumerismu,

e) orientaci rozvoje jednotlivých odvětví, zvláště energetiky, zemědělství, dopravy, lesního a vodního hospodářství na kritéria udržitelného vývoje,

f) orientaci obyvatel vyspělých států od vysoké hmotné konzumní spotřeby k hmotné spotřebě uspokojující v podstatě jen základní hmotné potřeby a převážně duchovní potřeby sebe rozvoje člověka, tj. v pře orientaci rozvoje životní úrovně od převažujícího konzumerismu do oblasti duchovních hodnot. Nutnou podmínkou takové orientace musí být zabezpečení přiměřených rozdílů v příjmech,

g) pře orientaci vztahů vyspělých kapitalistických států k zemím rozvojovým od stávajícího ožebračování rozvojových států k pomoci vyspělých kapitalistických států budovat udržitelnou ekonomiku a udržitelný způsob života v rozvojových státech. Výhodiskem spolupráce musí být kvalitní projekt přechodu k udržitelnému vývoji na celé planetě Zemi včetně jeho četných věcně problémových a územních aplikací,

h) to, že stávající manipulativní demokracie bude muset být nahrazena demokracií skutečnou. Její ekonomický základ lze hledat v zaměstnanecké participaci na výrobě. Stávající svobody budou muset být podstatně omezeny požadavky odpovědnosti k přítomným a zejména k budoucím pokolením“.⁹

Novou knihu J. Zemana lze doporučit všem přemýšlivějším zájemcům, inspirací ke kritickému přemýšlení poskytuje nemálo. O lehké a odpočinkové čtení ovšem rozhodně nejde a ne jeden čtenář s mnohým vyřčeným vždy souhlasit asi nebude. Studie by opomenuta a bez odezvy však zůstat neměla, i když forma jejího opublikování a zpřístupnění (zatím) optimální není.

⁹ Zde s využitím části „Závěr“ představované studie. Konkrétní strana uváděna není, a to z důvodu odlišného číslování práce dle www stran (na kterých je text zavěšen) a autorské podoby, kterou má k dispozici recenzent.